

Андрій ГРЕЧИЛО

ТЕРИТОРІАЛЬНІ СИМВОЛИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII — ПОЧАТКУ XIV СТОЛІТЬ

Питання появи та становлення територіальних символів у Галицько-Волинській державі залишається ще не до кінця з'ясованим. Основною причиною цього є досить слабка джерельна база як наслідок свідомого й несвідомого нищення тогочасних пам'яток. Виявлені у XIX ст. два типи печаток на княжих грамотах, що можна вважати радше щасливою випадковістю, дали підставу стверджувати існування постійної геральдичної традиції в Галицько-Волинській державі вже на початку XIV ст.

Безсумнівним є і раніше використання різних символів як на західно-українських, так і на сусідніх землях. Але, з одного боку, ми не маємо достатньо точних даних про зміст цих знаків, з другого — дуже часто вони вживалися тільки протягом короткого періоду, а потім їх замінював новий символ. Тобто вони ще не мали притаманної гербам постійності. Як приклад можна навести печатки XIII ст. польських князів, на яких уживалося зображення то орла, то лева¹.

Хроніки та літописи досить часто подають відомості про використання різних прапорів. Скажімо, Ян Длугош описує під 1209 р. епізод, коли русини під час бою біля Галича захопили польську хоругву, підняли її вгору, а поляків, що збіглися до неї, знищили². Галицько-Волинський літопис повідомляє про облогу 1229 р. Данилом і Васильком Романовичами разом із Конрадом Мазовецьким міста Каліша, коли міщани дорікали Конрадові: „Якщо руська хоругва стане на заборолах, то кому честь учиниш? Чи не обом Романовичам?“³ Після придушення смуту в Галичі 1238 р. Данило на знак перемоги поставив на Німецьких воротах свою хоругву⁴. Проте жодних відомостей про вигляд цих прапорів та зображення на них не маємо.

¹ Див.: Żebrowski T. O pieczęciach dawnej Polski i Litwy.— Kraków, 1865.— Zesz. 1.— N 16—18.

² „Locant deinde Rutheni et in altum erigunt Polonicum signum, ad quod dum residuitas Polonorum, qui vel ex caede diffugerant, vel ex persecutione Wlodimiri redierant, credentes illic sous consistere, confluisissent, omnes passim trucidantur“ („Тоді русини встановлюють і підносять високо польський стяг. Коли збіглися до нього решта поляків, які або уникли різанини, або поверталися з погоні за Володимиром, і думали, що тут свої, то всіх їх винищили“). Див.: Dlugosz J. Opera omnia.— Cracoviae, 1873.— T. XI.— P. 186.

³ Летопись по Ипатскому списку.— Санкт-Петербург, 1871.— С. 505.

⁴ Там само.— С. 518.

У творі XVII ст. Бартоломея Зиморовича подано досить непевну вістку про нібито перенесення тіла Данила Романовича у 1282 р. князем Левом із Галича до Львова. Хоч саме повідомлення досить сумнівне (за літописними згадками, король Данило був похований 1264 р. у Холмі в церкві Святої Богородиці⁵, а не у Галичі, й ніяких відомостей про його пізніше перепоховання у Львові немає), однак на увагу заслуговує доволі детальний опис траурної процесії, під час якої перед катафалком мали нести прапори, різні військові трофеї та дві корони — королівську і князівську⁶. Праця Б. Зиморовича написана на основі давніших хронік і, незважаючи на можливі неточності, перекручення, помилки в датуванні чи й домисли автора, цікава фактом використання прапорів у ритуальних заходах Львівської Русі. Аналогічні повідомлення маємо з пізніших часів у Польщі. Так, Янко з Чарнкова, описуючи пам'ятні ритуали після смерті 1370 р. Казимира III, повідомляє, що під час процесії несено 12 прапорів з гербами окремих князівств [у тому числі, мабуть, і з гербом Русі.— А. Г.], котрі потім склали біля вівтаря та „за звичаєм“ переламали їм дрепка⁷.

Значно багатшим джерельним матеріалом (передовсім сфрагістичним) диспонує польська, чеська й угорська геральдика, на підставі чого устійнення перших земельних знаків у цих країнах можна датувати серединою — другою половиною XIII ст. На цей же період мали б припадати аналогічні процеси й на українських землях, які були тісно пов'язані політично, економічно та культурно зі сусідніми західними державними утвореннями. Це дає підстави припускати, що вживані на той час у Галицько-Волинській державі знаки збереглися й у пізніший період і відігравали роль територіальних символів окремих адміністративних земель. На користь такого твердження свідчить і глибший аналіз уже відомих та нововиявлених матеріалів.

Тому предметом розгляду в нашій статті є чотири символи, окремі згадки чи припущення про можливе функціонування яких як геральдичних територіальних знаків у період Галицько-Волинської держави ми маємо: лев, галка, двоголовий орел і хрест. Поза розглядом залишається спопуляризований свого часу археологічними знахідками символ грифона⁸, котрий хоч і відомий від XV ст. як герб Белзької землі, однак у давньому Галичі застосовувався на керамічних плитках разом з низкою різноманітних символів у цілком іншому значенні.

Основними питаннями є час появи, можливе походження та первісна функція геральдичних територіальних знаків, а також їх колористичне вирішення.

Лев

Двом печаткам, що були прикладені до грамоти князів Андрія і Лева II за 1316 р., а інша ще й до документів Юрія II за 1325—1335 рр., присвячено

⁵ Летопись по Ипатскому списку.— С. 570.

⁶ Zimorowicz J. B. Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się.— Lwów, 1899.— S. 54.

⁷ Kronika Janka z Czarnkowa.— Lwów, 1907.— S. 17, 19.

⁸ Пастернак Я. Старий Галич: Археологічно-історичні дослідження у 1850—1943 рр.— Івано-Франківськ, 1998.— С. 206; Ткачук Т. М., Тимус К. Л. Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма: Каталог.— Галич, 1997.— С. 15, № 17.

досить багато різних публікацій та досліджень⁹. Як відомо, на першій печатці на одному боці зображений лев, на зворотному — воїн у лицарському обладунку; на другій — на лицевому боці фігурує володар на троні та латинськомовна легенда „+ S · DOMINI · GEORGI · REGIS · RUSIE“ („Печатка пана Юрія короля Русі“), на зворотному — вершник на коні з прапорцем та щитом у руках, на щиті зображений лев, що спинається на задні лапи, по колу йде напис: „+ S · DOMINI · GEORGI · DUCIS · LADIMIRIE“ („Печатка пана Юрія князя Володимирії“). На переконання Богдана Барвінського, перша печатка належала ще князеві Леву Даниловичу (1269—1301), а друга — його синові Юрію Львовичу (1301—1308), котрий уживав титул „король Русі“¹⁰. Погоджуючись з цим твердженням, уже можемо датувати появу знака з левом не пізніше 1301 р. Видається більш правдоподібним, що стабілізація постійного територіального знака мала б пов'язуватися ще з фактом коронації Данила Романовича у Дорогичині 1253 р. та прийняттям ним королівських атрибутів¹¹. Хоч виявити королівську печатку чи інші свідчення про тогочасні знаки досі не вдалося, однак як політичний бік цього факту, так і пізніша апеляція Данилович нащадків до королівської традиції мали б сприяти утвердженню єдиного знака Галицько-Волинської держави.

У деяких публікаціях зображення вершника з печатки трактується як знак Володимирського князівства¹². Однак така інтерпретація зовсім безпідставна, оскільки печатка короля Юрія виконана відповідно до тогочасної практики європейських володарських маєстатових печаток, на одному боці яких був зображений король або князь на троні (маєстаті), на зворотному — володар або воїн на коні (іноді у турнірному обладунку), а династичний чи територіальний герб фігурував на щиті лицаря (іноді ще й на попоні коня)¹³.

Цілком імовірно, що символ лева уживався ще раніше, наприклад, Романом Мстиславовичем, котрий 1199 р. об'єднав Галицьке і Волинське князівства. Розвиток цієї знакової традиції Данилом Романовичем міг втілитися і в імені одного з його синів, і в назві міста Львова. Очевидно, що все це тільки припущення, для підтвердження яких ще бракує доказів, однак, скажімо, походження топоніма Львів від імені Лева Даниловича

⁹ Див.: Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce.— Kraków, 1900 [1897—1899].— Т. 6.— S. 293—294, 306; Lewicki A. Rutenische Teilfürstentümer bis zur Vereinigung mit Polen 1387 // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Galizien.— Wien, 1898.— S. 173; Лаппо-Данилевский А. Печати последних галичско-володимирских князей и их советников // Болеслав-Юрий II Тройденевич, князь Малой Руси: Сборник материалов и исследований.— Санкт-Петербург, 1907.— С. 211—310 та інші.

¹⁰ Barwiński B. Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV wieku // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.— 1909.— N 6.— S. 99—104; N 7.— S. 127—130.

¹¹ Гречило А. Земельна геральдика // Пам'ятки України.— 1991.— № 3.— С. 42; Grechylo A. Eagle and Lion in the heraldry of the Galician-Volhynian State (13th—14th centuries) // L'aigle et le lion dans le blason médiéval et moderne: Actes du IXe colloque international d'héraldique, Cracovie, 4—8 septembre 1995.— Warszawa, 1997.— P. 125.

¹² Див., наприклад: Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство.— Львів, 1999.— С. 154.

¹³ Pastoreau M. Heraldry: Its origin and meaning.— London, 1997.— P. 20; Oswald G. Lexikon der Heraldik.— Leipzig, 1984.— S. 330; Ströhl H.-G. Heraldischer Atlas.— Stuttgart, 1899.— Taf. LXII etc.

на підставі значно пізніших переказів також не виглядає достатньо аргументованим.

Звично появу лева в геральдиці Галицько-Волинської держави пов'язують із західноєвропейськими впливами. Зрештою, лев був дійсно одним з найпопулярніших геральдичних символів, у тому числі й на сусідніх з Галичиною землях¹⁴. Проте не слід відкидати й можливих давньоруських традицій. Так, І. Крип'якевич звертав увагу, що літописці часто порівнювали з левом Романа Мстиславовича¹⁵. Символ лева з хрестом пізніше також використовувався у Володимирі-Суздальському і його вважали емблемою князя Андрія Боголюбського¹⁶.

Щодо функції цього герба, то в літературі досить поширеною є думка, що це династичний знак — так званий лев Романовичів. У цьому випадку проводяться аналогії з династичними знаками центральноєвропейських володарів, котрі поступово набували функції територіального символу підвладних земель. Але, по-перше, немає належних доказів застосування такої практики на українських землях у XIII ст., а по-друге, Романовичі мали використовувати традиційні знаки Рюриковичів — Галицько-Волинський літопис постійно наголошує на генеалогічних коренях галицьких князів і зв'язку з Володимиром Великим. На підтвердження цього говорить і знайдений на Золотому Току в Галичі бронзовий тризуб, що, правдоподібно, мав кріпитися до ременя¹⁷. Зрештою, Ярослав Дашкевич проаналізував канцелярські описи XV—XVII ст. вислик печаток, прикріплених до автентичних або фальсифікованих грамот князя Лева Даниловича, і дійшов висновку, що на них мав фігурувати родовий знак Рюриковичів — тризуб або його видозміна („Зуб“, як подано у вказаних описах), а появу лева як герба галицьких князів датував не раніше початку XIV ст.¹⁸ Хоч імовірним є й паралельне функціонування двох знаків: „Зуба“ — як княжого родового, та „Лева“ — як територіального герба. Принаймні використання зображення лева князем Юрієм II Тройденевичем, а пізніше литовським князем Любартом і опольським князем Владиславом, поява його на „Монетах Руси“, карбованих у Львові в 1350—1410 рр., однозначно засвідчує, що на той час „руський лев“ уже відігравав функцію земельного, а не родового знака. Тому можна стверджувати, що лев був територіальним символом Галицько-Волинської держави (не пізніше першої чверти XIV ст.) і зберігся в пізніших гербах Львівської землі, Руського воєводства, а також як елемент львівського міського герба.

Щоправда, в галицько-волинському варіанті лев отримав цілком самостійне оформлення — він спинався на скелю, що, правдоподібно, мало відображати географічні особливості держави, розташованої біля Карпатських гір. Я. Дашкевич звернув увагу на неправильну інтерпретацію

¹⁴ Див.: Louda J. The double-queued lion of Bohemia as symbol of sovereignty // *L'aigle et le lion dans le blason médiéval et moderne.*— P. 99—110; Vajaj S. de. *L'aigle et le lion en héraldique hongroise* // Там само.— P. 111—122 etc.

¹⁵ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство.— С. 112.

¹⁶ Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская геральдика и сфрагистика.— Москва, 1974.— С. 148.

¹⁷ Пастернак Я. Старий Галич...— С. 254.

¹⁸ Дашкевич Я. Родовий знак Рюриковичів у Галицькому князівстві XIII ст. // Третя наукова геральдична конференція: Збірник тез повідомлень та доповідей.— Львів, 1993.— С. 32—33.

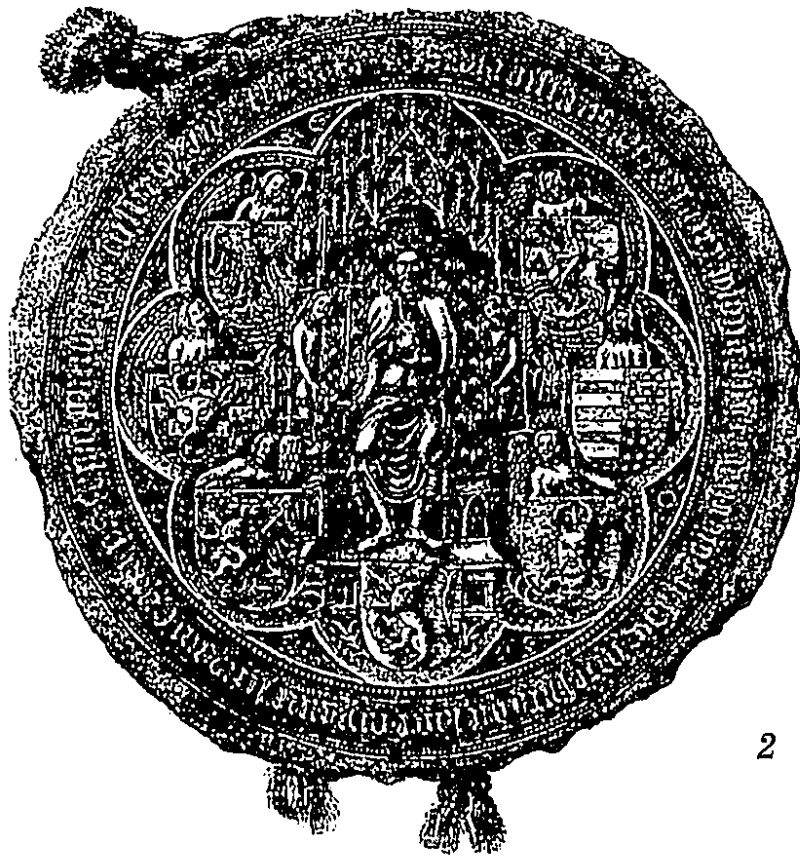
a

1

б

Територіальні символи Галицько-Волинської держави:
1 — печатка з грамот князя Юрія II. 1325—1335 рр.: *a* — аверс; *б* — реверс

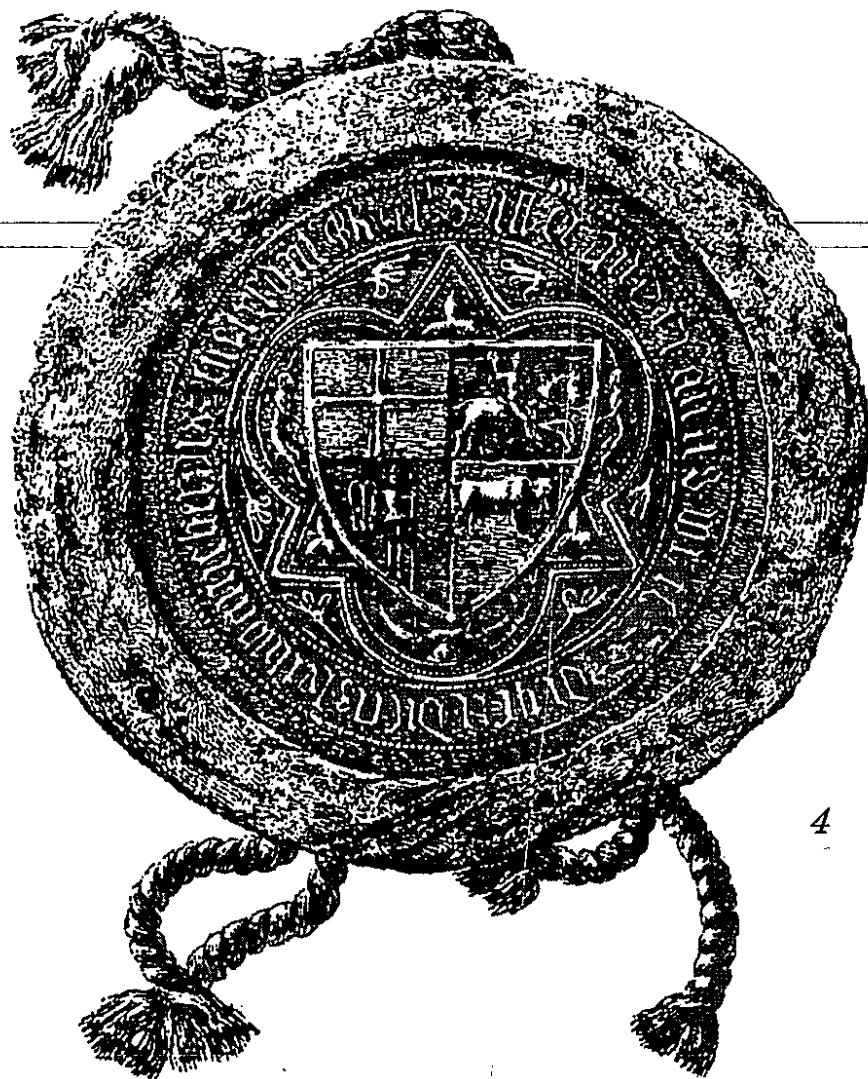

2

3

Територіальні символи Галицько-Волинської держави (продовження):
2 — печатка князя Владислава Опольського. 1379 р.;
3 — печатка короля Владислава Ягайла. 1388 р.

4

5

Територіальні символи Галицько-Волинської держави (продовження):

4 — печатка великого князя Вітовта. 1404 р.;

5 — печатка великого князя Вітовта. 1407 р.

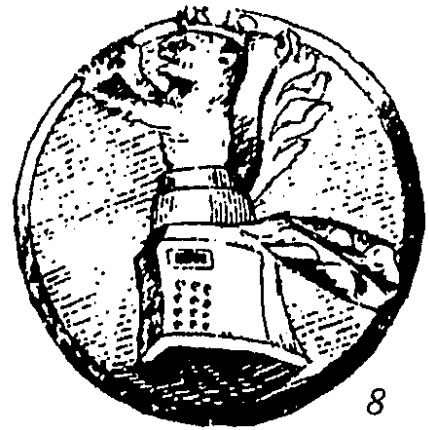

6

7

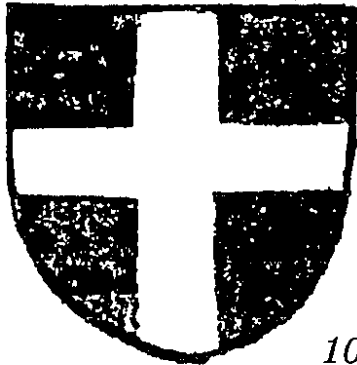

8

no Kungoroy

9

10

11

Lemboroy

12

Г Воеводство Руске носі Льва в короні золоті в полі блакитнім.

Земля Заліська цього Клемоту użyва.

Г Прzemyska ziemia nosi Orła z koroną złotą w polu błękitnym.

13

14

15

Територіальні символи Галицько-Волинської держави (продовження):

6 — перстенева печатка з зображенням птаха. XIV ст.; 7 — монета Русі. Друга половина XIV ст.; 8 — герб Русі на архітектурній деталі однієї із споруд м. Кракова. Друга половина XIV ст.;

9 — герб з левом із „Гербовника Золотого Руна“. XV ст.;

10 — герб з хрестом із книги „Armorial Gymnich“. Перша половина XV ст.;

11 — герб з галкою із книги „Armorial Gymnich“. Перша половина XV ст.;

12 — герб з левом із книги „Armorial Gymnich“. Перша половина XV ст.;

13 — герб Руського воеводства з книги Б. Папроцького „Gniazdo snoty“. 1578 р.;

14 — герб Галицької землі з книги „Gniazdo snoty“. 1578 р.;

15 — герб Перемишльської землі з книги „Gniazdo snoty“. 1578 р.

у літературі лева з першої печатки як „крокуючого“, хоч насправді він якраз спинався вертикально на скелю¹⁹. На другому типі печатки некоронований лев, наскільки це можливо простежити за репродукціями, також спинається на задні лапи, але скелі немає. Цей символ вписаний у щит і вже однозначно має трактуватись як герб²⁰. Корона на голові лева з'являється після розпаду держави і захоплення основної частини її земель польським королем Казимиром III, котрий уживав титул „король Польщі і Русі“, — коронований лев фігурує у декорі кількох тогочасних архітектурних пам'яток²¹. Проте його наступники й надалі використовували некоронованого лева: таке зображення маємо на „Монетах Русі“ з другої половини XIV ст. короля Людовика Угорського, Владислава Опольчика та Владислава Ягайла, на маєстатових володарських печатках, на надгробку короля Владислава Ягайла, на прапорі Львівської землі під час Грюнвальдської битви та інших пам'ятках. Опис прапора з 1410 р. подає нам колористику символу: жовтий (золотий) лев спинається на скелю на синьому тлі²². Таке кольорове вирішення підтверджується усіма пізнішими джерелами.

Слід зазначити, що в цей час паралельно функціонують два різновиди герба. У фламандському гербовнику „*Armorial Gymnich (Lyncenich)*“ з першої половини XV ст. поданий герб з підписом „*lemborch*“: золотий некоронований лев, що спинається на скелю у синьому полі²³. В іншому тогочасному гербовнику, відомому тепер як „*Кодекс Бергсгаммар*“, фігурують уже два герби: золотий некоронований лев у синьому полі з підписом „*lanborch*“ та варіант зі срібною скелею з підписом „*d'lant van lanborch*“²⁴. Очевидно, що ці перекинуті написи означали Львів (Лемберг) і Львівську землю. Обидва варіанти гербів також зафіксовані (без підписів) у ще одному творі XV ст. — „*Гербовнику Золотого Руна*“²⁵. Точна функція кожного з гербів повністю не з'ясована. Із впевненістю можна лише сказати, що це не є герби Львова, оскільки на міському знаку лев крокував у міській брамі. Правдоподібно, лев зі скелею мав би символізувати Львівську землю, а герб без скелі уособлював усю Галицько-Волинську Русь.

¹⁹ Да ш к е в и ч Я. Геральдичне зображення Лева в період Галицько-Волинської держави (перша половина XIV ст.) // *Знак*.— 1998.— Ч. 16.— С. 6—8.

²⁰ Польський дослідник С. Кучинський робить спроби приписати королеві Казимирові III „сильнішу геральдичну стилізацію, згідно з найкращими гербовими зразками епохи“ цього знака (див.: *Kuczyński S. K. Herby terytorialne na polskich monetach średniowiecznych // Nummus et historia: Pieniądz Europy średniowiecznej*.— Warszawa, 1985.— S. 230; його ж. *Polskie herby ziemskie: Geneza, treści, funkcje*.— Warszawa, 1993.— S. 14). Але подібні твердження зовсім безпідставні, оскільки вже на печатках короля Юрія за 1325—1335 рр. герб мав повністю завершений геральдичний вигляд і ніякого „поліпшення“ не потребував, та й, зрештою, не отримав.

²¹ *Kuczyński S. K. Polskie herby ziemskie...*— S. 14.

²² *Długosz J. Opera omnia*.— Cracoviae, 1877.— Т. XIII.— P. 39.

²³ *Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, recte Lyncenich // Studja Źródłoznawcze*.— 1985.— Т. XXIX.— S. 114.

²⁴ *Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammarr // Studja Źródłoznawcze*.— 1967.— Т. XII.— S. 84.

²⁵ *Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich*.— Kraków, 1899.— S. 367—371.

До двох грамот князя Юрія II з 1334 та 1335 рр. були підвішені також і печатки галицько-волинських бояр із зображенням птаха²⁶. Персневі печатки з подібним сюжетом виявлено під час археологічних розкопок чи випадково знайдено в різних місцевостях сучасних Львівської, Тернопільської та Волинської областей²⁷. Зображені на них птахи подані з повернутим корпусом та головою у профіль і з піднятими або зі складеними крильми. Така постава не відповідає практиці відтворення геральдичного орла, тому птаха можна ідентифікувати як ворону, галку чи крука. Такі птахи мають певну традицію в емблематиці скандинавських і угро-фінських народів, тому їх використання в символах могло виникнути або під варязьким, або під угорським впливом. Хоч правдоподібнішим видається місцеве походження цього знака як асоціативного символу, що мав легко ототожнюватися з іменем міста Галича.

Зображення птаха на печатках багатьох бояр, які становили суспільну еліту Галицько-Волинської держави, наводить на думку, що цей знак не міг виконувати функції родового, оскільки навряд чи всі власники таких персневих печаток були представниками однієї родини. Більш імовірно, що галка була спершу місцевим родоплемінним знаком, під яким збройне лицарство виступало в походи, а пізніше використовувалась як володарем-феодалом, так і його васалами, набувши таким чином значення і лицарського, і територіального символу.

Перший кольоровий опис знака як герба Галицької землі подає польський хронікар Я. Длугош, перераховуючи прапори всіх полків, що брали участь у Грюнвальдській битві 1410 р.: „Чорна галка з короною на голові, у білому полі“²⁸. В іншій своїй праці „Клейноди Королівства Польського“ автор не тільки подав опис герба — „чорна коронована галка з піднятими крилами у білому полі“, — але й вказав на подібність назв міста і землі та пояснив слов'янське значення слова „галка“ (праця писана латинською мовою)²⁹.

У двох фламандських гербовниках XIV ст. подано без підпису герби зі зображенням чорної некорованої галки з розгорнутими крильми у золотому полі³⁰. Але всі пізніші джерела подають герб Галицької землі у срібному полі.

Двоголовий орел

Описуючи розбудову Данилом Романовичем холмських укріплень, літопис згадує про кам'яну вежу „за поприще від города“, на якій був

²⁶ Див.: Лаппо-Данилевский А. Печати последних галичско-владимирских князей...— С. 211—310.

²⁷ Грушевський М. Молотовське срібло: Археологічна замітка // Записки Наукового товариства імені Шевченка.— Львів, 1898.— Т. XXV, кн. V.— С. 1—6; Гаврилук В. Перстень-печатка княжої доби з Тернопільщини // Четверта наукова геральдична конференція: Збірник тез повідомлень та доповідей.— Львів, 1994.— С. 24—25; Терський С. Два маловідомі перстені-печатки з XIV ст. // Шоста наукова геральдична конференція: Матеріали.— Львів, 1997.— С. 89—91 та інші.

²⁸ Dlugosz J. Opera omnia.— Т. XIII.— Р. 39.

²⁹ Dlugosz J. Insignia seu clenodia Regis et Regni Polonia.— Poznań, 1885.— Р. 17.

³⁰ Neumowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich....— S. 115; його ж. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammr.— S. 81.

вирізьблений орел³¹. На думку А. Петрушевича, якої дотримувався й І. Крип'якевич, це зображення представляло двоголового орла, якого мав би використовувати Данило³². На той час орел — спершу одноголовий, а пізніше двоголовий,— застосовувався у символіці Візантійської імперії, а між 1410—1433 рр. був оголошений імператором Сигізмундом I гербом Священної Римської імперії³³. Після захоплення турками Константинополя 1453 р. цей символ переймає великий московський князь Іван III, а також двоголовий орел поширюється на інші землі, що були під впливом Візантії й уважали себе якоюсь мірою її спадкоємцями*.

Сильні політичні та культурні впливи Візантії на Київську Русь мали б позначитися й на символіці. Не випадково на ктиторській фресці Софії Київської зображення орлів у декоративних картушах прикрашають плащ Ярослава Мудрого³⁴. Правдоподібно, через Київ символ орла був принесений і на галицькі землі. Зрештою, місцеві князі постійно апелювали до київської традиції. Тоді цим можна досить легко пояснити і причини появи такого знака на західних рубежах Русі, і зміст, що вкладався у нього.

На прапорі Перемишльської землі під час Грюнвальдської битви 1410 р. був зображений жовтий двоголовий орел під однією короною на синьому полотнищі³⁵. Проте в „Клейнодах“ Я. Длугоша поле герба вказане червоним³⁶. Серед учасників Констанцького собору 1413 р. у „Хроніці“ Ульриха Ріхенталя згадується безіменний князь з Червоної Русі, гербом якого мав би бути перетятий щит, у верхньому срібному полі — три червоні хрести, а в нижньому чорному — половина золотого двоголового орла³⁷. Однак усі пізніші джерела також подають зображення золотого орла на синьому тлі.

Хрест

У „Книзі знань“, відомій за трьома манускриптами і датованій близько 1350 р., описуються подорожі монаха-францисканця з Кастилії та подані кольорові малюнки гербів і прапорів відвіданих ним країн. Хоч саме джерело викликає певні сумніви,— чим далі від іспанських земель, тим складніше ідентифікувати вказані країни та знайти підтвердження їх символів у пізніших матеріалах,— але досить легко всі дослідники визна-

³¹ Летопись по Ипатскому списку.— С. 559.

³² Петрушевич А. О городѣ Галичѣ за Луквой // Вѣстник Народного Дома.— 1887.— Ч. 52.— С. 467; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство.— С. 154.

³³ Див. про це: Maclagan M. The Byzantine Empire and Heraldry // Genealogia & Heraldica. Actas do 17-o Congresso Internacional das Ciencias Genealógica e Heráldica: Heráldica.— Lisboa, 1986.— P. 345—347; Leonhard W. Das Grosse Buch der Wappenkunst.— München, 1978.— S. 193—195; Oswald G. Lexikon der Heraldik.— S. 101; Андрич Дж. Історія герба Королівства Сербії (1882—1918) // Знак.— 1996.— Ч. 11.— С. 15.

* Ще й досі двоголовий орел є в державних символах Росії, Албанії, Югославії, активно використовується в емблематиці Греції.

³⁴ Высоцкий С. А. Светские фрески Софийского собора в Киеве.— К., 1989.— С. 63, 84.

³⁵ Dlugosz J. Opera omnia.— T. XIII.— P. 39.

³⁶ Dlugosz J. Insignia seu clenodia Regis et Regni Polonia.— P. 16.

³⁷ Piekosiński F. Heraldyka polska...— S. 392.

чили відвідане автором після Польщі „королівство Леон, яке німці називають Люмбрек“, як Галицько-Волинську державу³⁸. Проте складніше виглядає справа зі символом — як королівський прапор вказано зелене полотнище з червоним рівним хрестом (за іншим манускриптом — хрест встановлений над півмісяцем, повернутим ріжками вгору)³⁹. Це повідомлення видається дещо контроверсійним. Крім того, поряд з відомими знаками Чехії, Німеччини, Угорщини у книзі подано не зовсім звичні польський і лівонський прапори⁴⁰.

Але традиція хреста на західноукраїнських землях зберігається й пізніше. Він також був одним із найпоширеніших геральдичних символів у Європі, а різні варіанти хрестів та інших релігійних символів дуже часто застосовувалися на прапорах ще за часів Київської Русі, про що свідчать мініатюри з так званого Радзивілівського літопису.

Після розпаду Галицько-Волинської держави Волинь відійшла до складу Великого Князівства Литовського, в якому до 1452 р. зберігала статус окремого князівства. На печатці великого князя Вітовта з документів 1401—1404 рр. фігурує чотиридільний щит з основними територіальними гербами, серед яких і хрест⁴¹. На маєстатовій печатці цього ж князя з 1407—1430 рр. герби подані на чотирьох окремих щитах, які оточують постать володаря на троні⁴². На пізніших печатках литовських князів підпис під щитом із хрестом однозначно вказує на те, що це земельний герб Волині.

Срібний хрест у червоному полі та золотий хрест на синьому щиті подані серед польсько-литовських гербів у двох фламандських гербовниках першої половини XV ст., причому в одному з них герб з червоним полем підписаний як „nowengrote“, що мало, мабуть, означати Новогрудок⁴³. Проте всі джерела XVI ст. і пізнішого періоду однозначно визначають срібний хрест у червоному полі як герб Волині, з тою тільки відмінністю, що в гербовниках з другої половини XVI ст. замість прямого хреста подається так званий лапчастий — з розширеними раменами.

Геральдична традиція територіального знака в Галицько-Волинській державі існувала принаймні з початку XIV ст. Роль земельного герба відігравав символ лева, який відомий у двох варіантах — зіпнутого на скелю та без неї. Правдоподібно, що традиція цього знака зародилася ще після отримання Данилом Романовичем королівського титулу в 1253 р.

³⁸ Pasch G. Drapeaux du „Libro de Conscimiento“ // Vexillologia.— Paris, 1969.— Т. II.— N 1/2.— P. 18; Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка-2000.— К., 2000.— Вип. 35—36.— С. 106.

³⁹ Pasch G. Drapeaux du „Libro de Conscimiento“.— P. 18.

⁴⁰ Там само.— P. 17—18.

⁴¹ Vossberg F. A. Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen.— Berlin, 1854.— Taf. 23; Semkowicz W. Sfragistyka Witolda.— Kraków, 1931.— S. 12; Gumowski M. Pieczęcie Książąt Litewskich // Ateneum Wileńskie.— Wilno, 1930.— Roczn. VII.— Zesz. 3—4.— S. 720.

⁴² Vossberg F. A. Siegel des Mittelalters...— Taf. 22; Semkowicz W. Sfragistyka Witolda.— S. 19—20; Gumowski M. Pieczęcie Książąt Litewskich.— S. 720—721.

⁴³ Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich...— S. 115—116; його ж. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammars.— S. 81—83.

або й ще раніше. Низка інших джерел свідчить про можливість використання на той час ще кількох символів для окремих уділів або земель — галки, двоголового орла та хреста. Усі ці знаки могли виникнути на місцевому ґрунті або під впливом культурних контактів зі сусідніми народами. Після розпаду Галицько-Волинської держави ці символи вже однозначно на початку XV ст. стали відігравати роль територіальних гербів. Правдоподібно, ці давні знаки були перейняті новими володарями, включені до групи власних земельних символів і профункціонували аж до кінця XVIII ст., зазнаючи впродовж цього часу незначних змін, доповнень чи нашарувань.

Andriy HRECHYLO

**TERRITORIAL SYMBOLS OF THE HALYCH-VOLYNIAN STATE
OF THE LATE 13TH — EARLY 14TH C.C.**

The article reviews the emergence of the first territorial coats-of-arms in Ukraine. As various sources suggest, the first signs of such heraldic traditions go as far back as the Halych-Volynian State. The stories behind these signs were local in origin, even though they might have emerged under the influence of external sources. After the break-up of the Halych-Volynian State in the mid—14th century, the symbols lingered on and were taken over by new owners, made part of their own coats-of-arms and used until the late 18th c., while some of them were used until as recently as early 20th century.